

Photo Germaine Krull
Miroir brisé : sept ans de malheur

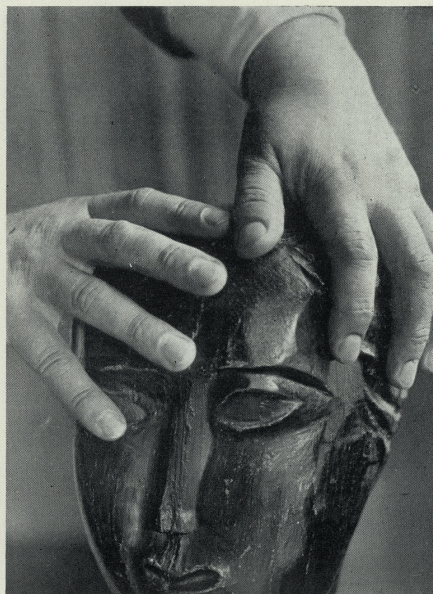

Photo Germaine Krull
Toucher du bois : pour conjurer le sort

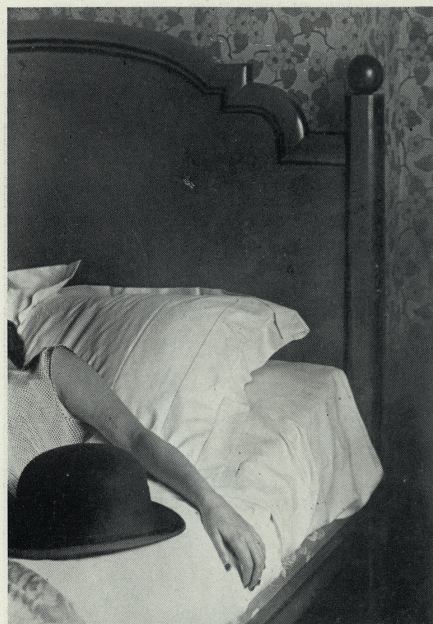

Photo Germaine Krull
Un chapeau sur le lit : infortune

Photo Germaine Krull
Ciseaux fichés dans le sol : prospérité

Variétés

(1928-1930)

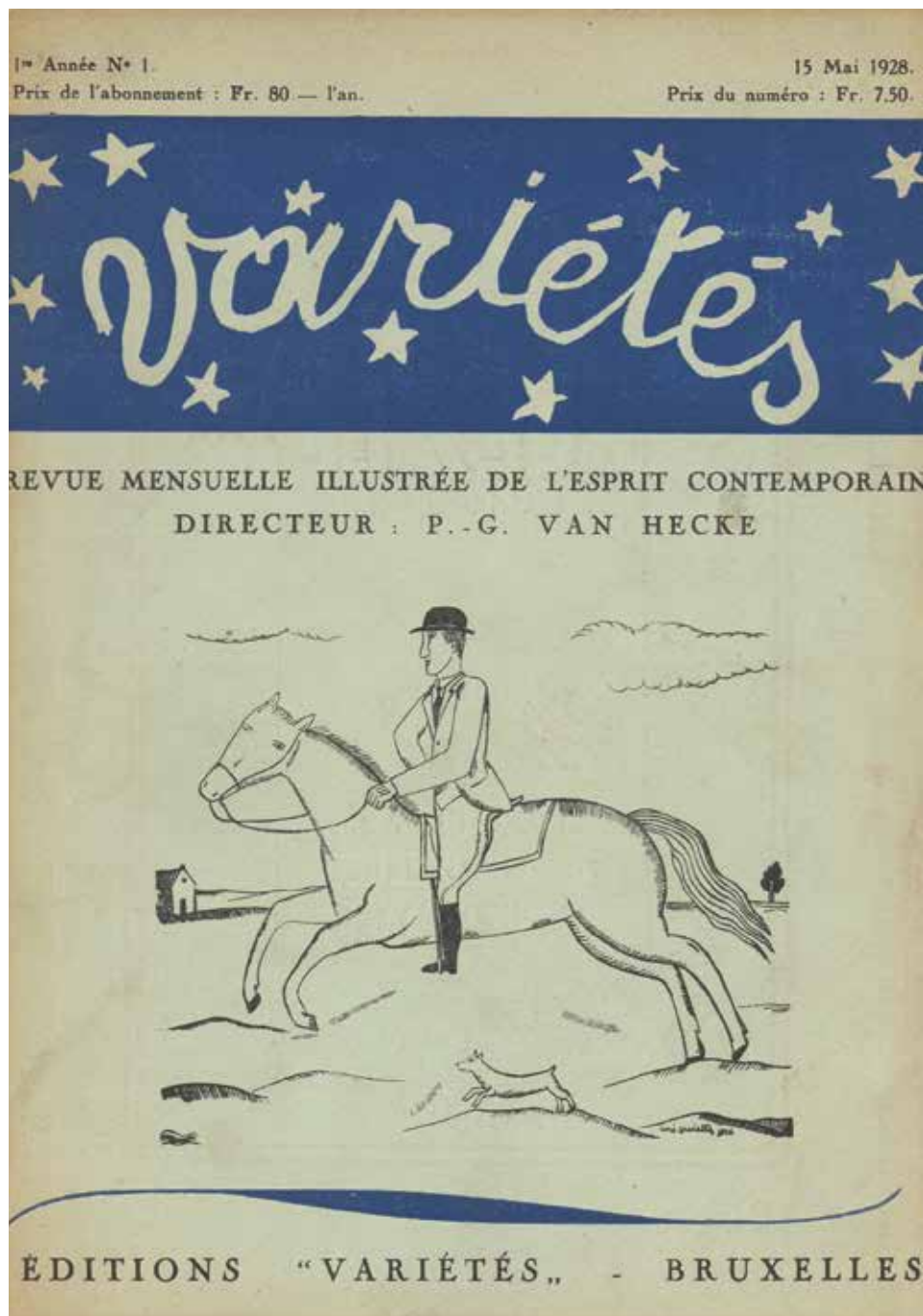
en fotografie uit de
Amsab-ISG-collectie

INTRODUCTIE: **VARIÉTÉS EN DE FOTOGRAFIE**

Variétés: Revue mensuelle illustrée de l'esprit contemporain was een Belgisch kunsttijdschrift dat op maandelijks basis werd gepubliceerd tussen mei 1928 en april 1930. Het blad was het geesteskind van Paul-Gustave 'Pégé' of 'Tatave' van Hecke (1887-1967), een socialistisch activist en journalist die een sleutelfiguur werd in de geschiedenis van het Belgische modernisme in de hoedanigheid van criticus, schrijver, couturier, verzamelaar, curator en uitgever. Aanvankelijk in nauw contact met de schilders van het Vlaams expressionisme, introduceerde, ondersteunde en propageerde Van Hecke tijdens de jaren 1920 ook de abstracte kunst, dada en surrealisme in België. Naast Van Hecke omvatte de redactieraad van *Variétés* ook de schrijver Denis Marion, scenarist en filmcriticus Albert Valentin en E.L.T. Mesens, die ook actief was als componist, muziekcriticus, kunstenaar, fotograaf, grafisch ontwerper, verzamelaar, galeriehouders, kunstcriticus en uitgever. Vooral Mesens speelde een belangrijke rol in het opmerkelijke en vernieuwende gebruik van fotografische beelden in *Variétés*.

Fotografie is in *Variétés* prominent aanwezig. Het medium komt niet alleen aan bod in diverse teksten, het tijdschrift was ook vernieuwend in de wijze waarop fotografische beelden werden ingezet. Foto's zijn onmiskenbaar niet louter illustraties van teksten, maar groeien uit tot een autonoom expressiemiddel. De keuze voor de foto's is vaak verrassend en hun combinaties, nevenschikkingen, opeenvolgingen of juxtaposities zijn in vele gevallen gedurfd. De meeste nummers van *Variétés*, die elk ongeveer 60 pagina's omvatten, zijn georganiseerd rond een paar thema's die van elkaar worden gescheiden door zeven of acht katernen van minstens vier glanzende pagina's. In *Variétés* worden foto's als het ware aangemoedigd om een eigen verhaal te vertellen. Opvallend is de vreemde en hoogst eclectische combinatie van verschillende types van fotografische beelden. Zo bevat *Variétés* vele indrukwekkende foto's, fotogrammen en fotomontages van toonaangevende fotografen als Eugène Atget, Berenice Abbott, Herbert Bayer, Florence Henri, André Kertész, Germaine Krull, László Moholy-Nagy, Eli Lotar of Man Ray. Deze beelden van kunstofotografen worden gecombineerd met reproducties van schilderijen, film stills, modefoto's,

postkaarten, portretten, antropologische opnames, stock-beelden van persagentschappen en allerhande vormen van amateurfotografie. Foto's worden ook op verschillende manieren gebruikt, nu eens als pure documentaire registraties (zoals in de reproducties van kunstwerken of de reportagefoto's), dan weer als suggestieve of vertellende beelden. Al deze categorieën en gebruikswijzen worden vermengd zonder hiërarchisch onderscheid, en de fotopagina's worden gekenmerkt door een dynamisch spel van visuele associaties tussen de foto's onderling of tussen de foto's, de bijschriften en de teksten in een bepaald nummer. Binnen de beperkingen van een vrij traditionele lay-out, die doorgaans twee maar soms drie of vier beelden op één enkele pagina samenbrengt, worden diverse relaties tussen de individuele beelden gecreëerd: soms is er louter sprake van formele echo's tussen beelden, maar vaak ontstaan ook nieuwe verbanden en betekenissen. Verrassende combinaties creëren ritmische, narratieve, expressieve en symbolische associaties tussen de beelden en het effect is vaak poëtisch en soms grappig of shockerend. Met deze voorkeur voor raadselachtige, onverenigbare of botsende beeldcombinaties, zocht *Variétés* resoluut aansluiting met het surrealisme – in 1929 verscheen ook een aan het surrealisme gewijd nummer *hors série*.

De tentoonstelling in VANDENHOVE bestaat in eerste instantie uit een uitzonderlijke reeks originele vintage prints van foto's die in *Variétés* zijn verschenen en nu deel uitmaken van de collectie van Amsab, het Instituut voor Sociale Geschiedenis te Gent. Daarnaast wordt aandacht geschonken aan de beeldredactie in *Variétés* aan de hand van originele nummers van het tijdschrift, afkomstig uit diverse bibliotheken en collecties, en aan de hand van gereproduceerde dubbele pagina's die de organisatie van de beeldkaternen illustreren.

De tentoonstelling bestaat uit vijf delen. Twee introducerende secties lichten de rijkdom aan fotografische genres en tevens de strategieën in de beeldselectie en beeldredactie van *Variétés* toe. Daarnaast tonen drie inhoudelijke clusters – 'moderne stad', 'kritische moderniteit' en 'optisch universum' – hoe de beelden in het tijdschrift getuigen van een periode van maatschappelijke ontreddeering waarin kunst en cultuur zichzelf radicaal moesten heruitvinden.

I. **VARIÉTÉS: REVUE MENSUELLE ILLUSTRÉE DE L'ESPRIT CONTEMPORAIN**

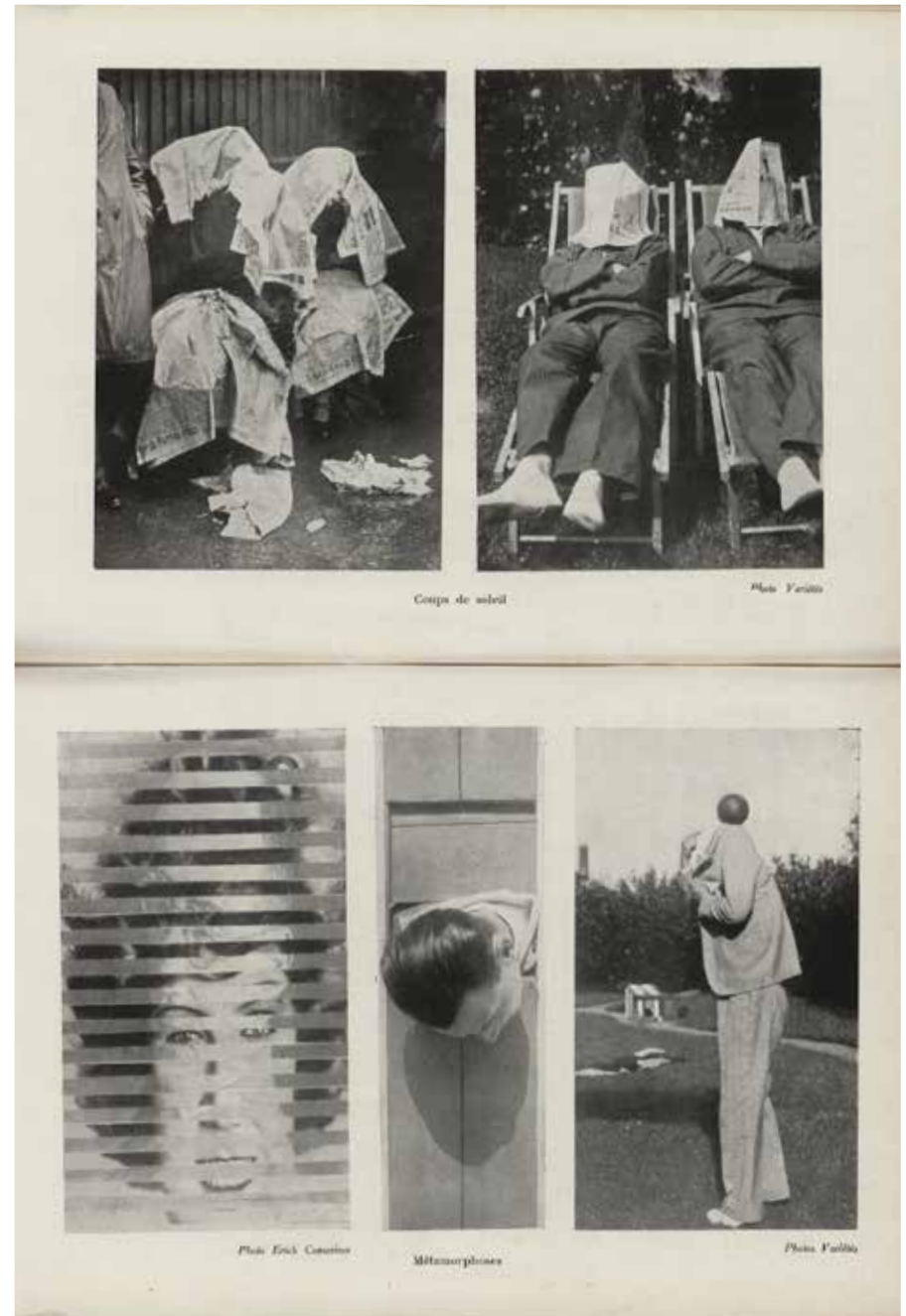
Van het Belgische kunsttijdschrift *Variétés* verscheen tussen mei 1928 en april 1930 maandelijks een nummer. Daarnaast werd er ook een nummer *hors-série* over het surrealisme uitgebracht. De redactie van het tijdschrift bestond uit kunstcriticus en curator Paul-Gustave 'Pégé' of 'Tatave' van Hecke, schrijver Denis Marion, scenarist en filmcriticus Albert Valentin en kunstenaar en curator E.L.T. Mesens.

Fotografie is in *Variétés* ruimschoots aanwezig. Naast foto's en fotocollages van vooraanstaande modernistische kunstfotografen als Eugène Atget, Berenice Abbott, Herbert Bayer, Florence Henri, André Kertész, Germaine Krull, László Moholy-Nagy, Eli Lotar en Man Ray, laten de beeldkaternen van het tijdschrift een brede waaier aan vormen en genres van fotografie zien: portretten, reproducties van kunstwerken, modefoto's, architectuur- en stadsgezichten, film stills, postkaarten, antropologische opnames, stockbeelden van persagentschappen en alerhande vormen van amateurfotografie. Al deze categorieën worden vermengd zonder hiërarchisch onderscheid en de fotopagina's worden gekenmerkt door een spel van visuele associaties.

II. **BEELDSELECTIE EN BEELDREDACTIE**

Variétés illustreert uitvoerig hoe fotografische beelden per definitie worden getransformeerd wanneer ze worden opgenomen in een tijdschrift: er is niet alleen het verschil tussen de visuele effecten van een originele fotoprint en deze van het gereproduceerde beeld in drukwerk; foto's worden ook bijgesneden of bijgewerkt.

Maar *Variétés* gaat een stap verder en bespeelt volop de transformaties van het fotografische beeld – uit de fotocollectie van Amsab-ISG blijkt overigens dat de beeldredacteuren van *Variétés* vaak een bewuste keuze maakten uit diverse varianten. In zijn *Kleine Geschiede der Fotografie* (1931) vermeldt Walter Benjamin hoe een avant-garde-tijdschrift als *Variétés* beelden van banale voorwerpen combineert met namen van exotische en romantisch klinkende namen van steden.

Boven: *Variétés* II, 12 (15 Avril 1930). Rechts: *Variétés* I, 5 (15 Septembre 1928)

New-York vu par Bérénice Abbott

Photos Bérénice Abbott

III. DE MODERNE STAD

Eén van de redenen waarom *Variétés* ooit werd omschreven als ‘Spiegel van de moderne tijd’ is de grote hoeveelheid beelden van de zich razendsnel moderniserende stad in de fotokaternen. Deze foto’s roepen als het ware de blik op van de *flaneur* – de doelloze wandelaar die allerlei vluchtige indrukken van de moderne grootstad capteert. De stedelijke ervaring van de flaneur manifesteert zich in het tijdschrift in een veelheid aan foto’s waaruit een fascinatie voor het eigentijdse blijkt. Ze gunnen ons een blik op het hectische stedelijk leven met zijn drukke straten, enorme pleinen, imposante bruggen, monumentale architectuur, steeds rankere hoogbouw, indrukwekkende industriële sites, gemotoriseerde voertuigen, volgestouwde grootwarenhuizen en hectische mensenmassa’s en tevens nieuwe vormen van massa-entertainment zoals film, jazz en sport, met een nieuwe rol voor de geëmancipeerde vrouw.

Met de opkomst van de moderne metropool ontstond er een nieuwe manier van kijken, het constructivistische *Neue Sehen*, dat resulteert in de gekantelde beelden, verbluffende vogel- en kikvorsperspectieven, sterke contrasten tussen licht en schaduw, de wisselwerking tussen spiegelende en transparante oppervlakken enzovoort. De stedelijke architectuur en de moderne constructies krijgen zo een dramatische en utopische zeggingskracht. De foto’s lijken wel de beeldende vertaling te zijn van het boek *Malerei, Photographie, Film* (1925) van László Moholy-Nagy, dat door de redactie van *Variétés* warm werd onthaald.

III. (1) Krull, koopwaar en vlooiemarkt

De moderniteit transformeert de metropool tot een ruimte van consumptie. In *Variétés* getuigen talrijke foto’s van winketalages, warenhuizen en *billboards* van dit fenomeen. In treffende juxtaposities wordt de moderne economische logica geconfronteerd met oubollige commerciële werkwijzen. Zo wordt de foto *Grand magasin* van Germaine Krull, waarop een nagelnieuw grootwarenhuis in vogelperspectief is te zien, gecombineerd met dat van een ouderwetse markt, een schoenenpoetser en een rommelmarkt. Zulke plekken roepen de voorliefde voor heterotopische plekken van de surrealisten op. Deze schijnbaar

Photo Germaine Krull
Les Champs-Élysées

L'Enseigne lumineuse

Photo Germaine Krull
Traverse de Paris

Photo Germaine Krull
L'ombre de la Colonne de Juillet sur la Place de la Bastille

triviale plaatsen vormden immers de ideale omgeving voor de flaneur om banale objecten te ontdekken en zo het surreële *in* het reële bloot te leggen.

III. (2) Verkeer

Gemotoriseerd verkeer is een van de belangrijkste emblemen van stedelijke moderniteit. Het illustreert niet alleen de impact van de technologische vooruitgang en de cultus van de snelheid op de stedelijke ruimte, het transformeert ook de stad tot een visueel spektakel waarin alles voortdurend in beweging is en spiegelende, metalen oppervlakken achter elkaar schuiven. De flaneur wordt een chauffeur. Germaine Krulls opnamen van de Parijse boulevards worden niet alleen gekenmerkt door gedurfde vogelperspectieven, de verschuivende standpunten lijken zowaar de ervaring van een autorit door de stad te evoceren. Vele van deze foto's werden ook opgenomen in haar foto-boek *100 x Paris* (1929).

Links: *Variétés* II, 2 (15 Juin 1929). Onder: *Variétés* II, 9 (15 Janvier 1930).

Chaudière Photo Germaine Krull

Turbine Photo Germaine Krull

III. (3) 'La vie des machines'

Variétés grossiert in beelden die de industriële moderniteit visualiseren aan de hand van machines, metaalconstructies en mechanische werktuigen. De technologisering van de wereld lijkt evenwel gepaard te gaan met vreemde krachten. Machines lijken beziel te zijn. Glimmend in het licht verkrijgen ze een aura. Zoals in Eugène Deslavs film *La marche des machines* (1927), transformeren de foto's van onder meer Germaine Krull, Cami Stone en Louis Page de machine tot een fetisj, die soms een dreigende kracht uitstraalt.

III. (4) De moderne vrouw

De moderne grootstad bracht een groeiende aanwezigheid van de vrouw in de publieke ruimte met zich mee. Dit nieuwe fenomeen werd aangeduid met de term *New Woman*, die zich, in tegenstelling tot de traditionele vrouw, niet langer bescheiden opstelde. Haar aanwezigheid en zichtbaarheid in de stad bevestigden haar moderniteit. Vrouwen werden zichtbaar, doordat zij zichzelf omtoverden tot een visueel spektakel met behulp van moderne outfits, haartooi en make-up. In de fotokaternen van *Variétés* ging er een bijzondere aandacht uit naar de vrouw die opgevoerd werd als auteur, vedette, sportster, flapper, showgirl, prostituee, enzovoort.

Om de verhoogde aanwezigheid van de vrouw in de straat te kunnen beoordelen, riep de pers allerlei vrouwelijke types in het leven. De representaties van dergelijke types nodigden vrouwen uit om zich te identificeren met een bepaald type.

III. (5) De Flapper

Eén van die stedelijke vrouwelijke types was de Flapper, een jonge vrouw met kortgeknpte haren en gestifte lippen, waarvan de jeugdige *look* werd gezien als een ideaal van moderne vrouwelijkheid. De Flapper kon zich zonder mannelijk toezicht buitenshuis begeven in een sfeer van ontspanning, vrije tijd, podium en performance. Door haar kostbare avondkledij of moderne sportkledij, make-up, kortgeknpte coupe en blote ledematen, provocerende poses en zinnenprikkelende blik transformeert ze zichzelf tot visueel spektakel. De Flapper is zich dus duidelijk bewust van haar zichtbaarheid en het effect dat ze kan teweegbrengen bij de (mannelijke) toeschouwer.

Photo Eli Lolar

Photo Eli Lolar

Au Moulin-Rouge : les loges des « Blackbirds »

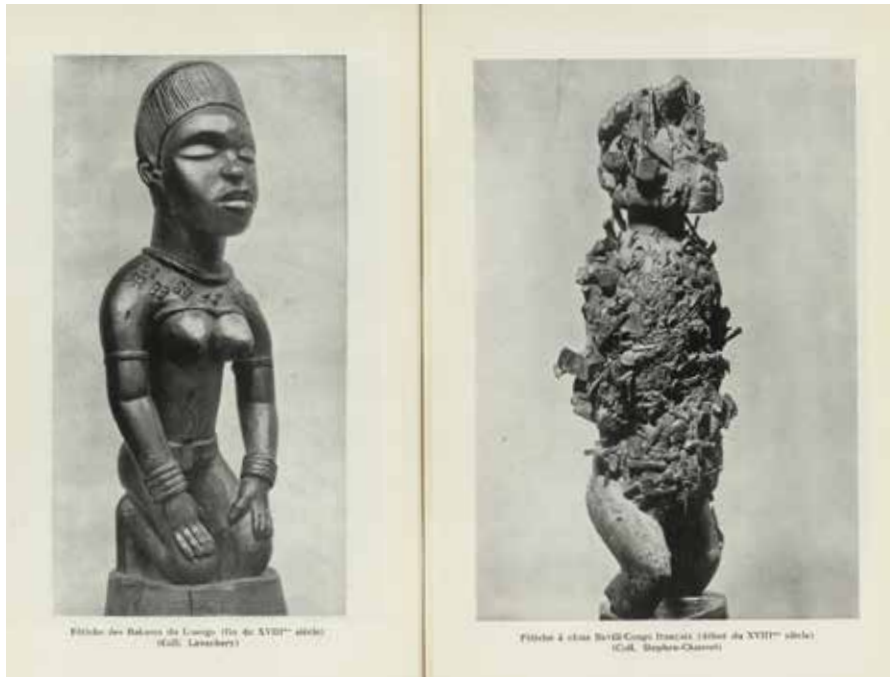
Ook in *Variétés* kwam dit vrouwelijke type geregeld aan bod. In een themanummer over film zit bijvoorbeeld een fotokatern die illustreert dat de Flapper diverse stijlen kan aannemen, gaande van flamboyant tot sportief.

IV. KRITISCHE MODERNITEIT

In haar zucht zichzelf radicaal heruit te vinden, ontwikkelt de Europese cultuur tijdens het interbellum een diepe interesse in allerlei irrationele fenomenen. Ze omhelst de chaos, wordt (bewust) terug wild, primitief, wil vooral vrij en onbelemmerd zijn.

In *Variétés* vertaalt deze zoektocht naar een alternatieve kunst en cultuur zich in aandacht voor het rurale landschap en de verborgen, wat groezelige plekken in de stad, voor folklore, volksgeloof en bijgeloof, voor outsiderkunst, voor spiritisme, esoterie, animisme

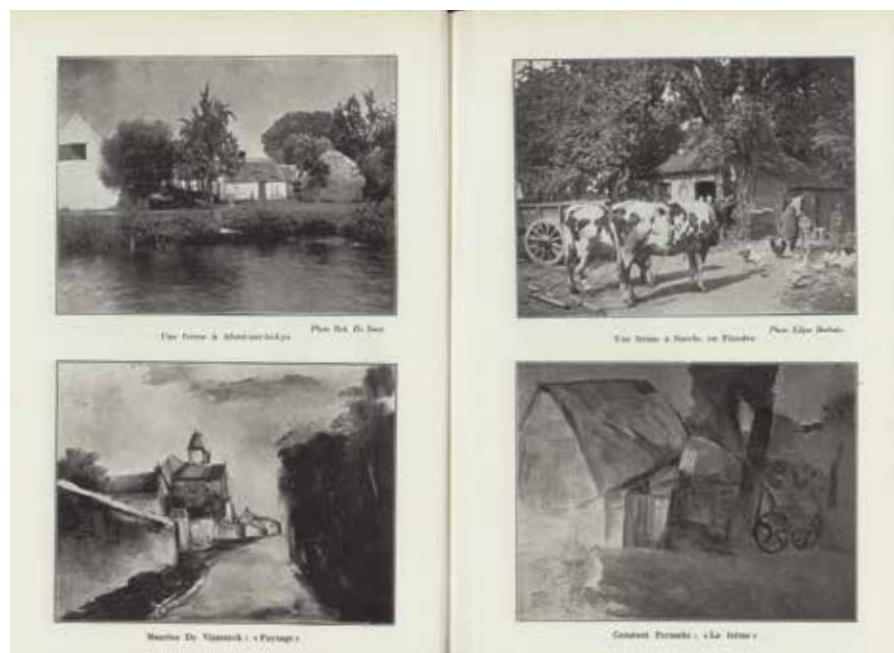
Onder: *Variétés* II, 12 (15 Avril 1930). Rechts: *Variétés* II, 10 (15 Février 1930).

en primitivisme. In de stugge volharding van het archaïsche, in de spontane opwelling van het kinderlijke genie of de naïeve volkse kunst, in de rituele werkzaamheid van Afrikaanse kunstvoorwerpen en diepgewortelde religieuze praktijken, ziet de Europese kunst soevereine krachten die haar zouden kunnen redden van de neiging zich op te sluiten in een puur formalistische esthetica.

Precies omdat al deze plekken, riten en voorwerpen op dat moment hun vanzelfsprekendheid verliezen, worden ze als voldoende vreemd ervaren om de Europese cultuur uit haar benepen zelfgenoegzaamheid te tillen. Deze blik achterwaarts, naar het diepe verleden van de mens, moet dan ook eerder begrepen worden als een methode, een bewust beoefende vorm van regressie om nieuwe experimentele strategieën te ontwikkelen en te beproeven. Een stap terug die de kunst opnieuw in het centrum van de menselijke ervaring zou plaatsen, in plaats van het te reduceren tot een bevallig decorstuk dat de bedaarde, burgerlijke rationaliteit viert.

Onder: *Variétés* I, 5 (15 Septembre 1928). Rechts: *Variétés* I, 11 (15 Mars 1929).

IV. (1) Platteland en historische stad

In sommige in *Variétés* gepubliceerde teksten wordt de lawaaierige moderniteit en de avant-garde soms bekritiseerd en zelfs geridiculiseerd. Deze antimoderne teneur komt aan bod in artikels van redacteur P.G. van Hecke zoals in *Ode à l'esthétique des machines* (II, 9) en *Ce retour à la nature* (I, 5) alsook in foto's die de rust van het Vlaamse landschap of oude Vlaamse steden weergeven. Hier geen gewaagde camerastandpunten of desoriënterende beelden, maar brave kiekjes van het Vlaamse dorp, het volkse interieur, de markt of de Brugse straten. Stuk voor stuk gaat het om verstilde beelden.

IV. (2) Volkskunst

Redacteur P.G. van Hecke had bijzondere aandacht voor de Gentse expressionistische schilder Frits Van den Berghe, waarmee hij anti-quairs afschuimde op zoek naar objecten voor zijn verzameling. Ook schrijver en journalist Paul Kenis verwonderde zich over de collectie van Van den Berghe wanneer hij een bezoek bracht aan diens huis te Gent in 1930. De kunstenaar had zijn woning volgestouwd met diverse 'vreemde en zonderlinge' objecten. Niet alleen exotische objecten

Ectoplasmes

Deuxième apparition de la princesse de Lamballe

Photo Eli Lotar

Les prédictions de la voyante

Photo Germaine Krull

zoals precolumbiaanse en Afrikaanse maskers en beelden stilden zijn verzamelwoede, ook devotiebeelden, muziekinstrumenten, schepjes in flessen, crucifixen, bidprentjes, speculaasplanken, vlechtwerk, carnavalsmaskers en andere curiosa behoorden tot zijn collectie. Kenis concludeerde dat Van den Berghe hield 'van alles wat oorspronkelijk en echt, wat eerlijk en primitief' was.

IV. (3) Esoterie

Uit de pagina's van *Variétés* spreekt een grote belangstelling voor irrationaliteit, waanzin, bijgeloof en spiritisme. Dat precies fotografie – een medium dat het product is van wetenschappelijke inventiviteit en industriële moderniteit – hiervoor wordt ingezet, is minder vreemd dan het mag lijken. Hoe transparant het fotografisch beeld ook mag zijn, de wijze waarop het tot stand komt, blijft voor velen een raadselachtige bedoening. Fotografie wordt dan ook beschouwd als een eigenaardige mengeling van witte en zwarte magie. Daarenboven wordt de periode na de Eerste Wereldoorlog gekenmerkt door een heropleving van het spiritisme, met als resultaat een ware vloedgolf van fotografische captaties van geesten, ectoplasmen en dansende tafels.

Links: *Variétés* I, 9 (15 Janvier 1929). Onder: *Variétés* II, 12 (15 Avril 1930).

Ouvrier (XVIIIe siècle)
(Coll. Stephen Chouret)

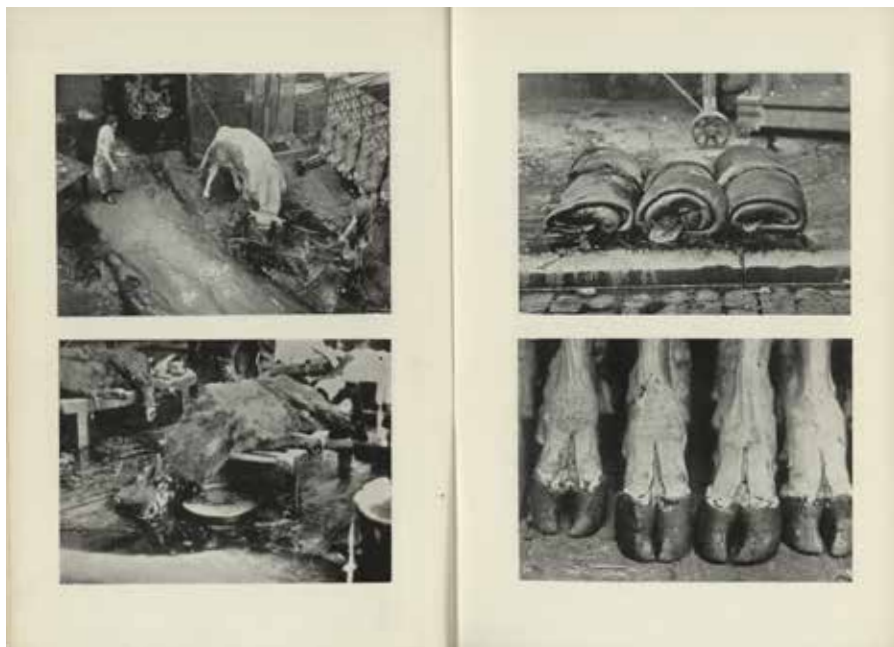
Ouvrier en jouter Badjock
(Coll. de Mire)

IV. (4) Etnografica

Etnografische kunstvoorwerpen in het algemeen en Afrikaanse kunst in het bijzonder zijn in meerdere nummers van *Variétés* prominent aanwezig. Deze belangstelling kadert uiteraard in het kolonisatieproject van de Belgische staat en vele beelden beantwoorden ook aan een kolonialistische blik, die moeilijk kan worden losgekoppeld van haar voyeuristische en racistische aspecten. Vaak worden deze exotische kunstvoorwerpen geassocieerd met bijgeloof en vreemde magische krachten. Niettemin worden in de pagina's van *Variétés* ook soms de bloedige verschrikkingen van de kolonisatie niet geschuwd en drukken vele foto's van Afrikaanse kunstvoorwerpen een oprechte fascinatie uit voor hun artistieke kracht, die een alternatief vormt voor de stoffige traditionele en burgerlijke cultuur waartegen de modernisten reageren.

IV. (5) Heterotopie

Naast de grote boulevards, de pas gebouwde wolkenkrabbers en de nieuwe paleizen van vertier en consumptie, laat *Variétés* ook uitvoerig de andere, verborgen zijde van de moderne stad zien: de vlooiemarkt, de *wastelands* in de periferie, het slachthuis – het zijn de plekken die

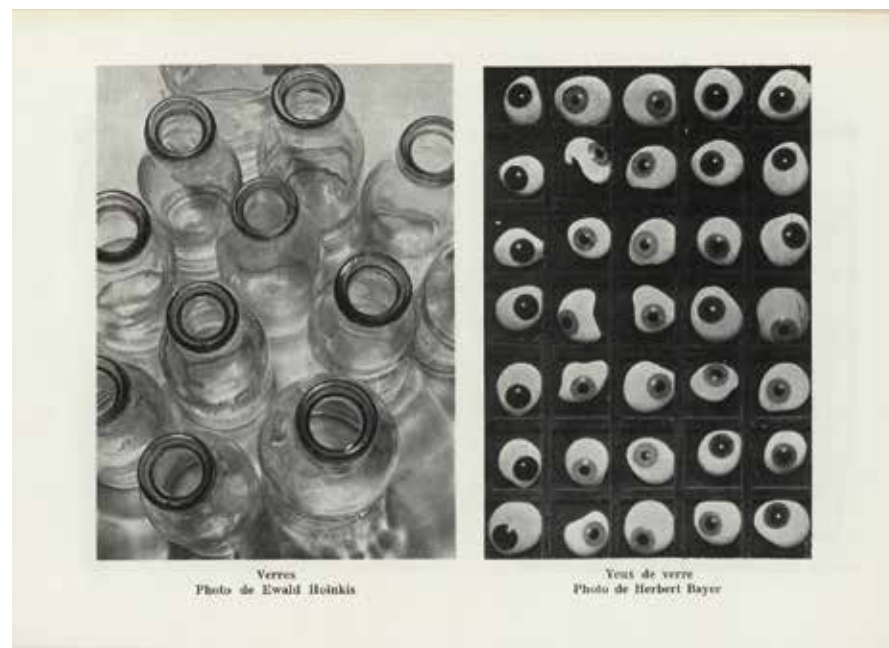

beantwoorden aan Michel Foucaults definitie van 'heterotopische' ruimten. Ze worden door de surrealisten gekoesterd als plekken waarop de moderniteit geen greep lijkt te krijgen en die men vaak ook verborgen houdt omdat ze het oude, versletene, vuile, huiveringwekkende of walgelijke lijken te koesteren. Zo publiceert *Variétés* onder meer Eli Lotars beroemde reeks foto's van de slachthuizen van La Vilette, die ook in *Documents* (1929-30), het door Georges Bataille geredigeerde tijdschrift werden opgenomen.

V. HET OPTISCHE UNIVERSUM

Een derde motief dat in *Variétés* opmerkelijk vaak terugkeert, is dat van het 'optische universum' gecreëerd door een in technische apparaten gegronde beeldcultuur. Dit vertaalt zich in de uitgesproken aandacht voor allerlei visuele dispositieven en technieken zoals foto- en filmcamera's, brillen, optometrische toestellen, lampen, lenzen, glazen, spiegels en uitstalramen.

Links: *Variétés* II, 12 (15 Avril 1930). Onder: *Variétés* II, 5 (15 Septembre 1929).

Men viert in deze beelden de detailweelde van de fotografische opname en het nieuwe tijdperk van transparantie dat het lijkt aan te kondigen. Tevens celebreert *Variétés* diverse optische en chemische experimenten, de speelse afwisseling tussen vogel- en kikvorsperspectieven en het ritme van gekantelde composities. Daarnaast biedt het ruimte aan experimenten met fotogrammen, collages en montages in de donkere kamer.

Tot slot duikt het oog, een geliefd surrealistisch motief, geregeld op in tal van variaties: close-ups van menselijke ogen, maar ook glazen ogen en poppenogen die *the inner eye* oproepen, het inzicht over hoe de werkelijkheid te zien.

Variétés laat niet alleen een wereld zien die van beelden is doordrongen, het presenteert ook de moderne wereld als een schouwspel dat zich gretig voor het oog van de camera ontvouwt.

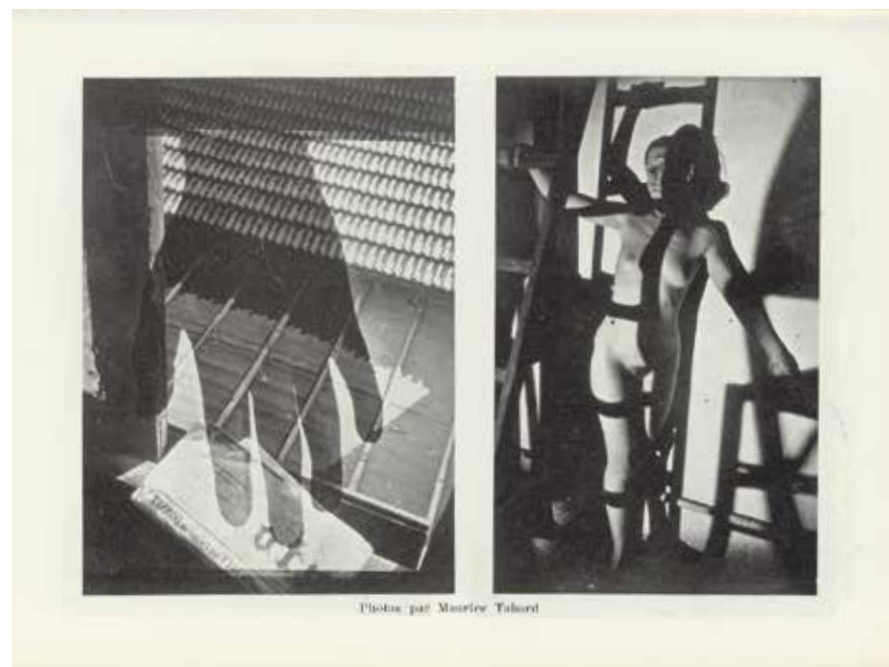
V. (1) Licht

Moderniteit impliceert helderheid en doorzicht en staat haaks op de traditionele burgerlijke cultuur die alles lijkt weg te moffelen onder zware gordijnen, draperingen en foedralen. De fotografie van de *Neue Sachlichkeit* draagt bij aan de constructie van een panoptisch universum, waarin alles helder leesbaar wordt. In *Variétés* wordt het tijdperk van de transparantie bejubeld met beelden van glas in al zijn manifestaties: lenzen, flessen, spiegels en vensters.

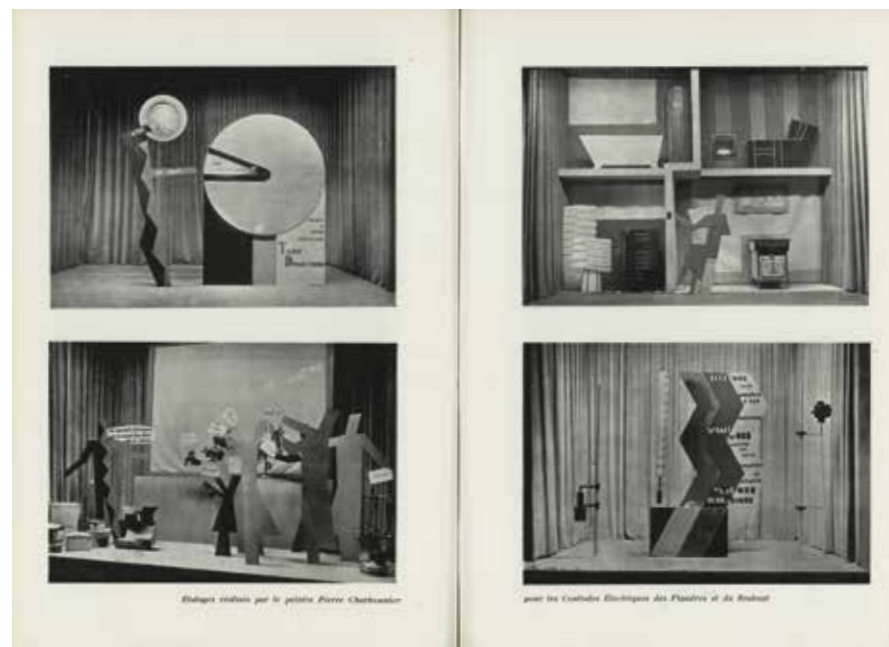
Maar daarnaast heeft het licht iets magisch en *Variétés* koestert evenzeer allerhande schaduw effecten en biedt volop plaats aan de 'automatische' beeldtaal van fotogrammen en diverse experimenten van abstracte fotografie. Al deze beelden resoneren met de magistrale close-ups van ogen die regelmatig in de nummers opduiken.

V. (2) Stilleven en etalage

In de stillevens van onder meer Aenne Biermann, Florence Henri, Ewald Hoinkis en Maurice Tabard krijgen dagelijkse voorwerpen iets betoverends. Ze bespelen onmiskenbaar het verlangen van de consument naar een nieuwe, moderne en luxueuze levensstijl. Met een uitgesproken fascinatie voor allerhande voorwerpen lijkt *Variétés* de nieuwe consumptiecultuur te omarmen – het tijdschrift bestond ook

Photos par Maurice Tabard

Etalages créées par la peintre Florence Chaboud

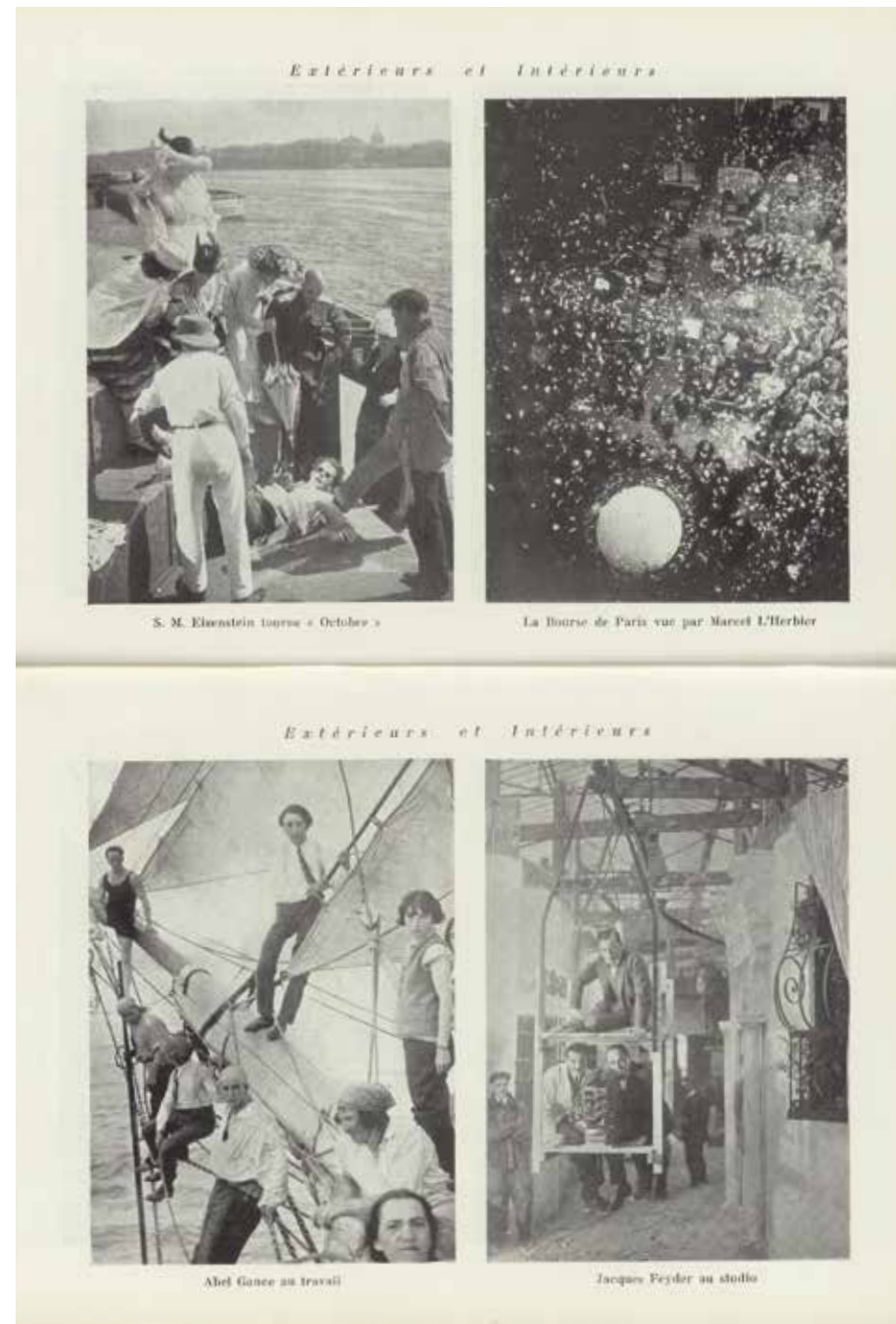
avec les Centres Electriques des Plasticiens et du Rebat

bij gratie van advertenties voor auto's, grammofoonspelers en moderne interieurs.

Variétés is duidelijk niet alleen gefascineerd door de fetisj van het afgodsbeeld, maar ook door wat Karl Marx het 'fetisj-karakter van de koopwaar' noemde. Foto's van onder meer Eugène Atget en Germaine Krull demonstreren dat etalages en winkelpuien ook deze logica hanteren en als kleine theaters of oplichtende filmschermen banale dingen transformeren tot zintuiglijk spektakel.

V. (3) Film

Film is overvloedig aanwezig in *Variétés*. De meeste nummers bevatten filmrecensies, en aan cinema gelinkte beelden duiken vaak op in de fotokaternen. Daarbij worden verschillende filmstromingen en nationale cinema's naadloos met elkaar gecombineerd: radicale avant-garde- en auteursfilm, Hollywood en Duits expressionisme, Sovjet-cinema en de Franse impressionistische film, slapstick en melodrama, documentaire en speelfilm, surrealistische film en vroege *serial*, et cetera. Ook opvallend is de brede waaier van beeldtypes die de fascinatie voor het filmmedium demonstreert: *stills*, *frame enlargements*, setfoto's, portretten van acteurs en actrices, portretten van filmregisseurs, beelden van cineasten aan het werk op locatie, foto's van filmapparatuur, het straatbeeld in Hollywood ... Tot slot wordt ook aandacht geschonken aan de doorbraak van de geluidsfilm die de filmwereld van de late jaren 1920 markeert – zo publiceert *Variétés* (I, 5) onder meer het beroemde manifest over geluid (1928) van Eisenstein, Pudovkin en Alexandrov. De in de tentoonstelling opgenomen nevenschikking van twee filmschermen presenteert filmfragmenten die rechtstreeks zijn gelinkt aan de beelden die in het tijdschrift zijn opgenomen.

BIOGRAFIEËN

Berenice Abbott (1889-1991)

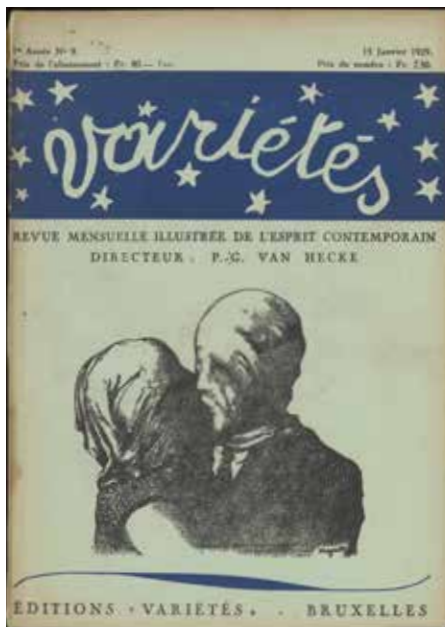
De Amerikaanse fotografe Berenice Abbott werkte in de jaren 1920 in Parijs als assistente van Man Ray en kwam ook in contact met Eugène Atget en André Kertész. Ze werd vooral bekend met haar foto's van de architectuur, straten en pleinen van New York. Vele van die foto's werden opgenomen in haar boek *Changing New York* (1939).

Eugène Atget (1857-1927)

Atget was een flaneur en pionier van de documentaire fotografie. Hij maakte vooral foto's van het Parijs van de late 19e en vroege 20e eeuw, dat een drastische transformatie onderging als gevolg van de stedenbouwkundige ingrepen van Baron Haussmann. Vooral zijn beelden van lege en verstilde straten alsook deze van etalages maakten een grote indruk op Abbot en de surrealisten.

Herbert Bayer (1900-1985)

Grafisch ontwerper, schilder, interieurarchitect, architect en fotograaf Herbert Bayer studeerde aan het Bauhaus waar hij later ook doceerde. Als vormgever ontwierp hij in 1927 een schreefloos lettertype dat uitsluitend gebruik maakt van kleine letters. Hij speelde ook een belangrijke rol in de ontwikkeling van de fotomontage tot een wijdverspreide commerciële visuele techniek in de jaren 1930.

Aenne Biermann (1898-1933)

Aenne Biermann (geboren Anna Sternefeld) begon in de jaren 1920 als autodidact haar familieleden te fotograferen. Later maakte ze kunstfoto's, voornamelijk in de stijl van de *Neue Sachlichkeit*. Tussen 1929 en 1933 werd haar werk vaak opgenomen in belangrijke Duitse fototentoonstellingen. Ook hield ze een succesvolle solotentoonstelling in Jena in 1930.

Oswell Blakeston (1907-1985)

Blakeston (geboren Henry Joseph Hasslacher) was een Brits dichter, romanschrijver en criticus die ook in de filmindustrie werkzaam was, onder meer als cameraman. Hij publiceerde uitvoerig in het invloedrijke filmtijdschrift *Close-Up* (1927-1933). In 1930

maakte hij de korte abstracte film *Light Rhythms* met Francis Bruguière.

Erich Comeriner (1907-1978)

Na zijn studies aan het Bauhaus werkte de in Wenen geboren Comeriner vooral als persfotograaf voor diverse kranten zoals de *Berliner Illustrierte Zeitung*. Van 1928 tot 1943 stond hij aan het hoofd van de Comofotostudio. Hij nam deel aan diverse tentoonstellingen waaronder de roemruchte *Film und Foto* (Fifo)-tentoonstelling in Stuttgart in 1929.

Robert De Smet (1906 – onbekend)

Als familielid van de schilders Léon en Gustave De Smet was Robert De Smet vooral bekend voor zijn portretten van kunstenaars, schrijvers en intellectuelen. In 1926 verhuisde hij van Gent naar Brussel waar hij een studio had op de Louizalaan. Hij was nauw verbonden aan *Variétés* en hij nam ook deel aan de door P.G. van Hecke georganiseerde *Exposition internationale de la photographie* in Brussel in 1932. In de jaren 1930 werkte hij ook voor het socialistische dagblad *Vooruit*.

Max Ernst (1891-1976)

Max Ernst was een Duitse schilder die zich in 1922 in Parijs vestigde waar hij zich bewoog in de kringen van de dadaïsten en later de surrealisten. Ernst is vooral bekend voor zijn collages met oude prenten. Hij ontwikkelde eveneens de techniek van de *frottage*, waarbij de textuur van het onderliggende oppervlak

door wrijving allerhande vormen op het papier genereert.

Lux Feininger (1910-2011)

De Duits-Amerikaanse schilder en fotograaf T. Lux Feininger studeerde aan het Bauhaus waar zijn vader Lyonel Feininger docent was. Hij documenteerde het dagelijkse leven in het Bauhaus en later werkte hij als persfotograaf. Vanaf 1929 trad hij als Theodor Lux op de voorgrond als schilder. In de vroege jaren 1930 verbleef hij in Parijs en vanaf 1936 vestigde hij zich in de Verenigde Staten waar hij zich ontpopte als auteur en docent.

Artür Harfaux (1906-1995)

Harfaux was een Franse tekenaar, fotograaf en scenarist. Op school leerde hij onder meer Maurice Henry, René Daumal en Roger Vailland kennen die de *'Phrères simplistes'* werden genoemd. In de jaren 1920 werkte hij voor het tijdschrift *Le Grand Jeu* en legde hij zich toe op fotomontages. In de vroege jaren 1930 sloot hij zich aan bij de groep surrealisten rond André Breton. Van 1929 tot 1951 werkte hij samen met Maurice Henry onder de naam *'Gagmen associés'* aan diverse films als scenarist.

Florence Henri (1893-1982)

De in New York geboren Franse fotografe en schilderes Florence Henri groeide op in Europa en studeerde onder meer aan het Bauhaus. Daarna vestigde ze zich in Parijs waar ze zich toelegde op mode- en reclamefoto-

grafie en ook vele portretten maakte, onder meer van kunstenaars. In vele foto's maakte ze opmerkelijk gebruik van spiegels. In 1929 werd ze lid van de kunstenaarsgroep *Cercle et Carré*.

Ewald Hoinkis (1897-1960)

Na zijn opleiding als fotograaf bij de luchtmacht studeerde Hoinkis schilderkunst. Na 1925 legde hij zich volledig toe op de fotografie. Hij nam onder meer deel aan de beroemde tentoonstelling *Film und Foto* in Stuttgart in 1929 en opende een filmstudio in Görlitz. In 1931 verhuisde hij naar Berlijn, waar hij onder meer als portret- en modiefotograaf werkte. Zijn foto's verschenen in tijdschriften als *Der Bazar*, *Berliner Illustrierte Zeitung*, *Die Dame*, *Die Neue Linie* en *Vogue*. Hij was goed bevriend met George Grosz.

Lotte Jacobi (1896-1990)

De Duitse fotografe Lotte Jacobi werkte tussen 1927 en 1935 als zelfstandige portret- en reportagefotograaf in het Atelier Jacobi, de fotostudio van haar ouders in Berlijn. Haar werk getuigt van de opwindende mengeling van massacultuur en avant-garde die het Berlijn van de jaren 1920 en 1930 typeerde. In 1935 vluchtte ze naar de Verenigde Staten en startte in New York met een eigen studio.

André Kertész (1894-1985)

Kertész was van Hongaarse afkomst en vestigde zich in 1925 in Parijs waar hij onder meer werkte voor het

geïllustreerde tijdschrift *Vu*. Met zijn originele beeldencomposities leverde hij een belangrijke bijdrage aan de ontwikkeling van de fotojournalistiek en de format van het foto-essay. Hij had nauwe contacten met de dadaïsten en zijn werk uit de late jaren 1920 en 1930 vertoont affiniteiten met het surrealisme. In 1936 emigreerde hij naar de Verenigde Staten.

Keystone Agency

Het in 1927 opgerichte Keystone Agency was een van de eerste grote fotoagentschappen dat opereerde op een mondiale schaal (met kantoren in onder meer Londen, Berlijn en New York). Het voorzag (en voorziet) de pers van foto's over een brede waaier van onderwerpen gaande van het dagelijkse leven, kunst en wetenschappen, sport en industrie, en belangrijke politieke en culturele gebeurtenissen.

Germaine Krull (1897-1985)

Krull was een fotografe en activiste die werkzaam was in onder meer Duitsland, Polen, Frankrijk en Nederland. Na de Tweede Wereldoorlog werkte ze ook in Brazilië, Congo, Thailand en Indië. Van 1927 tot 1943 was ze gehuwd met de Nederlandse filmregisseur Joris Ivens. In de jaren 1920 en 1930 vormde de moderne stad een leidmotief in haar werk. *Variétés* publiceerde haar werk uitvoerig en in diezelfde jaren bracht ze de fotoboeken *Métal* (1928) en *100 x Paris* (1929) uit.

Eli Lotar (1905-1969)

Lotar was een Franse fotograaf die nauwe contacten onderhield met Germaine Krull en André Kertész. Zijn werk vertoont een uitgesproken affiniteit met het surrealisme. Zijn beroemde reportage over de slachthuizen van La Villette werd niet alleen in *Variétés* maar ook in *Documents* opgenomen. Lotar werkte ook als cameraman voor cineasten als Luis Buñuel, René Clair, Joris Ivens en Jean Renoir.

Man Ray (1890-1976)

Man Ray (geboren Emmanuel Radnitsky) was een Amerikaanse kunstenaar, fotograaf en regisseur die in Parijs een belangrijke bijdrage leverde aan het dadaïsme en het surrealisme. Naast schilderijen en driedimensionale objecten en assemblages maakte hij films, foto's en fotogrammen. Deze zonder camera gemaakte foto's noemde hij *rayographs*. Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog keerde hij terug naar New York.

Denis Marion (1906-2000)

Denis Marion was het pseudoniem van de Belgische jurist, journalist en schaakmeester Marcel Defosse, die één van de redacteurs van *Variétés* was. In de vroege jaren 1930 was hij één van de oprichters van de *Club de l'Écran*, die aan de basis ligt van het Koninklijk Filmarchief. Hij was tevens betrokken bij de productie van toonaangevende films zoals *Misère au Borinage* (Henri Storck en Joris Ivens, 1934) en *Espoir, sierra de Tervueren* (André Malraux, 1939). In 1945

werd hij de vaste correspondent te Parijs voor *Le Soir*. Hij publiceerde een roman, twee theaterstukken en meerdere teksten over film.

E.L.T. Mesens (1903-1971)

De beeldredactie van *Variétés* is ongetwijfeld in grote mate het product van Edouard Léon Théodore Mesens, een Belgisch kunstenaar, musicus, schrijver, dichter, fotograaf, kunstverzamelaar en uitgever, die een belangrijke rol speelde in de internationale verspreiding van het surrealisme. René Magritte, Tristan Tzara, Eric Satie en Peggy Guggenheim behoorden tot zijn vriendenkring. In 1936 organiseerde hij de *International Surrealist Exhibition* in Londen waar hij enkele jaren later directeur werd van de London Gallery en hoofdredacteur van de *London Bulletin*. Zijn eigen werk bestond voornamelijk uit collages.

László Moholy-Nagy (1895-1946)

Moholy-Nagy was een constructivistisch schilder, beeldhouwer, typograaf, fotograaf en cineast van Hongaarse afkomst, die een belangrijke rol speelde in het Bauhaus. Hij was een pleitbezorger van de integratie van technologie en industrie binnen de kunsten en hij speelde een belangrijke rol in het netwerk van de internationale avant-garde tijdens het interbellum. Na de machtsovername door de nazi's vluchtte hij naar Groot-Brittannië en vanaf 1937 bleef hij in Chicago waar hij directeur werd van het New Bauhaus.

Lucia Moholy-Nagy (1894-1989)

Lucia Schulz was een Tsjechische fotografe die in 1921 huwde met László Moholy-Nagy. Ze werd onder meer beroemd met haar foto's van het pas gebouwde Bauhausgebouw van Gropius in Dessau en met haar foto's van theatersets die ze vanaf 1928 in Berlijn documenteerde. Na de machtsovername van de nazi's emigreerde ze naar Groot-Brittannië waar ze werkte als fotografe en docente. Ze publiceerde in 1939 het boek *One Hundred Years of Photography*.

Louis Page (1903-1990)

Louis Page was een Franse cameraman die in de jaren 1930 samenwerkte met regisseurs als Marc Allégret, Marcel Carné, Jacques Feyder, Jean Grémillon en Marcel L'Herbier en op die manier ook een bijdrage leverde aan de ontwikkeling van het Franse poëtisch realisme en de daarbij horende karakteristieke cinematografie. Hij bleef werkzaam in de Franse filmindustrie tot in de jaren 1960.

Atelier Robertson / Hans Robertson (1883-1950)

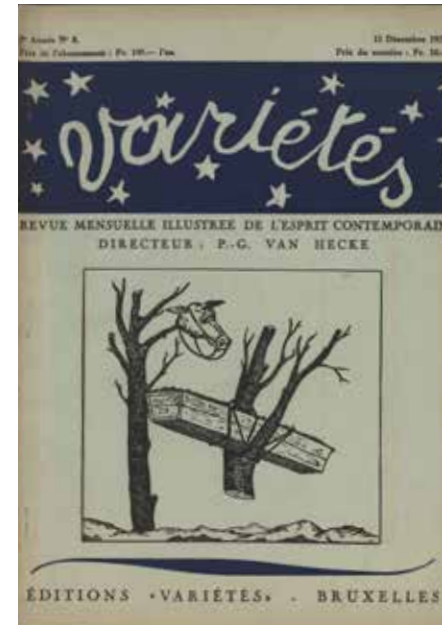
De in Hamburg geboren fotograaf en fotoreporter Hans Robertson vestigde zich na de Eerste Wereldoorlog in Berlijn waar hij een fotostudio uitbouwde die zich specialiseerde in industrie, theater, dans en sport. Daarnaast produceerde Atelier Robertson tal van portretten van kunstenaars, schrijvers en politici. In 1933 emigreerde Robertson naar Denemarken

waar hij in 1950 overleed. In de late jaren 1920 richtte Robertson samen met Helene von Jecklin en César Domela een reclamestudio op die foto's en fotomontages maakte voor grote bedrijven.

Michael Seuphor (1901-1999)

Seuphor (een anagram van Orpheus) was het pseudoniem van Fernand Berckelaers. Hij was een Belgische schilder, graficus, ontwerper, schrijver en fotograaf en speelde een belangrijke rol in het netwerk van de toenmalige Nederlandse, Belgische en Franse avant-garde. Hij was sterk beïnvloed door de kunstenaars van *De Stijl* en hij was in 1929 betrokken bij de oprichting van de kunstenaarsgroep *Cercle et Carré*.

Atelier Stone / Sasha Stone (1895-1940) en Cami Stone (1898-1975)
De Russisch-Joodse Sasha Stone (Aleksander Serge Steinsapir) en de Belgische Cami Stone (Camille Schammelhout) richtten in 1924 Atelier Stone op in Berlijn. Als pioniers in de advertentie- en journalistieke fotografie opereerden ze er binnen de Berlijnse avant-gardekringen. Begin de jaren 1930 ontvluchtte het koppel Berlijn en vestigden ze zich in Brussel. Met zijn naaktstudies, architectuurfoto's en fotomontages was Atelier Stone goed vertegenwoordigd in modernistische tijdschriften, publicaties en tentoonstellingen zoals *Film und Foto* (1929) te Stuttgart.

Maurice Tabard (1897-1984)

De Franse fotograaf Tabard studeerde in New York en werkte als professioneel portretfotograaf in Baltimore. In 1928 keerde hij terug naar Parijs waar hij actief werd als modefotograaf voor onder meer *Vogue* en *Harper's Bazaar*. Na een ontmoeting met Philippe Soupault werd hij in surrealistische kringen opgenomen en kwam hij in contact met onder meer Lucien Vogel, Man Ray en René Magritte. Hij experimenteerde ook met fotogrammen.

Albert Valentin (1902-1968)

Variétés-redacteur Valentin was in 1925 één van de oprichters van de *Club du Cinéma* in Brussel en begon in datzelfde jaar te publiceren in diver-

se Belgische en Franse filmtijdschriften. In de late jaren 1920 was hij nauw verbonden met de Franse surrealisten en zijn teksten en fotomontages werden opgenomen in *La Révolution surréaliste* en *Le Surréalisme au service de la révolution*. Hij werkte tevens scenario's uit voor (niet-gerealiseerde) films met André Breton en Louis Aragon. Later werkte hij als assistent-regisseur samen met René Clair en als scenarist met onder meer Jean Grémillon, Marcel L'Herbier, Jean Renoir en Henri Verneuil. In de jaren 1930 en 1940 regisseerde hij ook zelf enkele films.

Paul Gustave van Hecke (1887-1967)

Variétés is het geesteskind van criticus P.G. van Hecke, die de Vlaamse expressionisten op de kaart zette en tevens de abstracte kunst, dada en het surrealisme in België introduceerde en propageerde. Als medewerker en later hoofdredacteur van *Vooruit* stond Van Hecke, alias 'Pégé' of 'Tatave', bekend als een bevlogen socialistisch journalist. Hij was tevens actief als filmcriticus en organisator van internationale filmfestivals in Brussel en Knokke. Samen met zijn vrouw Norine Deschryver richtte hij het modehuis Norine op.

- **Variétés I**, 9 (15 Janvier 1929): *Faits divers*: Une enquête est ouverte (Photo Mylander), Fin des littératures (Photo Eli Lotar).
- **Variétés II**, 7 (15 Novembre 1929): *Automobiles*: Une Bugatti au repos (Photo Germaine Krull), Une voisin prend la route (Photo Variétés).
- **Germaine Krull**, zonder titel (ca.1929), 15,7 x 22,4 cm.
- **Germaine Krull**, *Le pare-choc* (ca. 1929), 22,8 x 15,9 cm, in *Variétés II*, 7 (15 Novembre 1929), *Automobiles*.
- **Variétés II**, 7 (15 Novembre 1929): *Automobiles*: Avant d'une Minerva 40 CV, Planche de bord d'une Peugeot (Photo Germaine Krull), Photo Herbert Bayer, Nocturnes (Photo Eli Lotar).
- **Germaine Krull**, *Planche de bord d'une Peugeot* (ca. 1929), 15,7 x 22,4 cm, in *Variétés II*, 7 (15 Novembre 1929), *Automobiles*.
- **Germaine Krull**, zonder titel (ca. 1929), 22,8 x 15,5 cm.
- **Germaine Krull**, *Une Bugatti au repos* (ca. 1929), 22,8 x 14,2 cm, in *Variétés II*, 7 (15 Novembre 1929), *Automobiles*.
- **Variétés II**, 7 (15 Novembre 1929): *Automobiles*: Le taxi (Photo Germaine Krull), Le pare-choc (Photo Germaine Krull).
- *Square* (1929), 12,5 x 17,5 cm, in *Variétés II*, 8 (15 Décembre 1929), 'New York', *Mélancolie des villes*.
- **Eli Lotar**, *Les Champs-Élysées dans l'an 2000* (1929), fotomontage 19,6 x 12, 8 cm.
- **Germaine Krull**, *Tour Eiffel* (ca. 1929), 21,7 x 15,8 cm.
- **Variétés I**, 5 (15 Septembre 1928), *Paysages métalliques*: Bloc moderne, Station de radio; *Paysages de Paris*: Vu prise de la Tour Eiffel (Photo Germaine Krull), A la porte de Montreuil (Photo Eugène Atget).
- **Variétés II**, 4 (15 Août 1929), *New-York vu par Bérénice Abbott*.
- **Herbert Bayer**, *Pont Transbordeur, Marseille* (1928), 21,2 x 29,2 cm, in *Variétés II*, 8 (15 Décembre 1929), *Marines*.
- **Cami Stone**, *Berlin - Unter der Linden* (ca. 1929), 24,2 x 18,4 cm.
- **Variétés I**, 8 (15 Décembre 1928): Grand magasin (Photo Germaine Krull), Échoppe au marché (Photo Mylander), Au marché: Le marchand de cirage (Photo Mylander), Ferailles au Marché-aux-Puces (Photo Germaine Krull).
- **Variétés I**, 8 (15 Décembre 1928): *Pignons de Paris*: Rue Mallet-Stevens (Photo Germaine Krull), L'Imprimerie de l'Horloge (Photo Germaine Krull).
- **Germaine Krull**, *Grands magasins du Printemps* (1928), 20,8 x 14,3 cm, in *Variétés I*, 8 (15 Décembre 1928), 'Grand Magasin'.

III. DE MODERNE METROPOOL

- **Berenice Abbot**, *The El at Columbus Avenue and Broadway, Lincoln*

- **Germaine Krull**, *Semaine du blanc dans un grand magasin. Le Printemps* (1928), 22 x 14,9 cm, in *Variétés I*, 8 (15 Décembre 1928), 'La semaine du blanc'.
- **Germaine Krull**, *Imprimerie de l'Horloge* (1928), 22 x 15,3 cm, in *Variétés I*, 8 (15 Décembre 1928), 'L'Imprimerie de l'Horloge', *Pignons de Paris*.
- **Variétés I**, 10 (15 Février 1929): La Marche des Machines (Fragments du film d'Eugène Deslaw); Between the Lines (Fragments du film de Robert Herring).
- **Variétés II**, 2 (15 Juin 1929): *Images nouvelles de Paris*: Les Champs-Élysées (Photo Germaine Krull), L'Enseigne lumineuse, Traversée de Paris (Photo Germaine Krull), L'ombre de la Colonne de Juillet sur la Place de la Bastille (Photo Germaine Krull).
- **Variétés II**, 2 (15 Juin 1929): *Images nouvelles de Paris*: Place de l'Etoile (Photo Germaine Krull), Ombre de la Tour Eiffel.
- **Germaine Krull**, *Place de la Bastille avec ombre de la colonne de Juillet* (ca. 1929), 21,9 x 14,8 cm, in *Variétés II*, 2 (15 Juin 1929), *Images nouvelles de Paris*.
- **Germaine Krull**, *Les Champs-Élysées* (ca. 1929), 20,6 x 13,8 cm, in *Variétés II*, 2 (15 Juin 1929), *Images nouvelles de Paris*.
- **Germaine Krull**, zonder titel (ca.1929), 21,5 x 14,6 cm.
- **Germaine Krull**, *Boulevard Saint-Denis* (ca. 1929), 21,1 x 15,5 cm.
- **Variétés I**, 12 (15 Avril 1929): *Aspects de Hollande*: Mâts métalliques à Amsterdam (Photo Germaine Krull), Station radiographique à Kootwijk (N.V. Vereenigde Photo-bureaux), Hauts-fourneaux à Velzen (N.V. Vereenigde Photobureaux), Travaux d'écluse à Ymuiden (N.V. Vereenigde Photobureaux).
- **Variétés II**, 9 (15 Janvier 1930): *Vie des machines*: Photos Heinze-Rubinstein, Photos Germaine Krull.
- **Cami Stone**, *Industrie - Grosskraftwerk Klingenberg* (1924-29), 23,9 x 17,8 cm.
- **Germaine Krull**, zonder titel (ca. 1929), 16,5 x 21,5 cm.
- **Louis Page**, zonder titel (ca. 1929), 9 x 12 cm, in *Variétés II*, 2 (15 Juin 1929), *Photographies*.
- **Variétés I**, 6 (15 Octobre 1928): Princesse Bilbesco, auteur de 'Noblesse de Robe' (Photo Bérénice Abbott), La vedette Dolores del Rio (Photo United Artists).
- **Variétés II**, 5 (15 Septembre 1929): Éloge du corps humain: Jeu de Plage, Exercice sur la plage (Photo Herbert Bayer), Fragment du film: 'Force et Beauté' (Photo Ufo), Fragment du film 'Vie heureuse', de Claude Heyman.
- **Variétés I**, 10 (15 Février 1929): *Flappers*.

- **Variétés** II, 4 (15 Août 1929): *Spectacles Américains à Paris*: Au Moulin-Rouge: les loges des 'Blackbirds' (Photos Eli Lotar); *Les 'Blackbirds' au Moulin Rouge*: La danseuse Mary Clemans, Le danseur Earl Rucker (Photos Germaine Krull).
- **Atelier Jacobi**, zonder titel (ca. 1929), 21,7 x 16,7 cm.
- **Lux Feininger**, Jonny Schawinsky (1928), 22,8 x 17,2 cm.
- **Germaine Krull**, *La revue des Blackbirds au Moulin Rouge* (1929), 20,5 x 16,3 cm, in *Variétés* II, 4, (15 Août 1929), 'Le danseur Earl Tucker', *Spectacles américains à Paris*.
- **Atelier Robertson**, zonder titel (1927-29), 23 x 17 cm.
- **Variétés** II, 1 (15 Mai 1929): *En attendant le Batavia* (Documents extraits de: 'Les rues du célèbre quartier dit "réservé" de Marseille').
- **Variétés** II, 3 (15 Juillet 1929): *Galerie de phénomènes*: Madame Adriana, la femme à barbe; Miss Violetta, la femme-tronc; Le géant Uranus, la naine Simone et la géante Londy; Hommage au géant Armand (Photo Atget).
- **Keystone View**, zonder titel (ca. 1928), 15,2 x 20,1 cm, in *Variétés* I, 8 (15 Décembre 1928), 'L'enlèvement du mannequin'.
- **Man Ray**, *Knize* (1928), 16,7 x 19,7 cm, in *Variétés* I, 8 (15 Décembre 1928), 'Enseigne de tailleur'.

IV. KRITISCHE MODERNITEIT

- **Variétés** I, 5 (15 Septembre 1928): Une ferme à Afsné-sur-la-Lys (Photo Robert De Smet), Maurice de Vlaminck: 'Paysage', Une ferme à Baerle, en Flandre (Photo Edgar Barboix), Constant Permeke: 'La ferme'.
- **Atelier Stone**, *Zisterzienserkloster Rostock* (1924-29), 18,2 x 24 cm.
- **Robert De Smet**, zonder titel (ca. 1928), 11,1 x 15,6 cm, in *Variétés* I, 3 (15 Juillet 1928), 'Bélandres au bord de l'Escaut'.
- **Cami Stone**, zonder titel (1924-29), 17,6 x 23,9 cm.
- **Germaine Krull**, zonder titel (ca. 1929), 17,1 x 12 cm, in *Variétés* II, 8 (15 Décembre 1929), 'Amsterdam', *Mélancolie des villes*.
- **Robert De Smet**, zonder titel (ca. 1928), 15,8 x 19,5 cm, in *Variétés* I, 5 (15 Septembre 1928), 'Une ferme à Afsné-sur-la-Lys'.
- **Germaine Krull**, zonder titel (ca. 1929), 15,3 x 22,7 cm, in *Variétés* II, 10 (15 Février 1930), 'Rue à Bruges', *La Flandre*.
- **Variétés** I, 11 (15 Mars 1929): *Art populaire flamand*: Vierge en cire, pot à lait de Turnhout, chandelier en verre soufflé, Sidonie coiffée d'un bonnet brugeois, voilier, cheval de verre, trompette en verre soufflé (Photos E. Gobert),
- **Variétés** I, 12 (15 Avril 1929): Buveurs de bière au cabaret, à Amsterdam (Photo Germaine Krull), Dans les dunes. Extrait du

- film 'Le duel' de Joris Ivens, Le marché au fromage d'Alkmaar (Photo P. Delemarre, Alkmaar).
- **Variétés** I, 11 (15 Mars 1929): *Art populaire ancien*: A) Ste Anne, portant Marie et l'enfant Jésus, B) Christ, Sculptures populaires flamandes (Coll. Du peintre F. van den Berghe), Christ Catalan (XIIe siècle) (Coll. B. Hein); *Art populaire*: Planches (formes) à spéculoos. (Coll. du peintre F. van den Berghe).
- **Variétés** II, 10 (15 Février 1930): *Processions*: Les pénitents blanc à Séville, Edgard Tytgat: La procession des pénitents à Furnes.
- **Robert De Smet**, zonder titel (1920-29), 15,8 x 9,9 cm.
- **Germaine Krull**, zonder titel (ca. 1929), 21,7 x 13,8 cm, in *Variétés* II, 10 (15 Février 1930), 'Sur le marché à Quimper', *La Bretagne*.
- **Germaine Krull**, zonder titel (ca. 1929), 18,7 x 16,7 cm.
- **Variétés** I, 11 (15 Mars 1929): *Au Musée du Folklore d'Anvers*: Poteries populaires, Vieux-Bruxelles; *Curiosités populaires*: (Collections du Galerie F. van den Berghe), Pains d'épices découpés et décorés représentant des personnages de la comédie italienne (Photo A. Dubreuil).
- **Variétés** I, 11 (15 Mars 1929): L'aigle mécanique. Invention et peinture d'aliéné, La plus grande surprise univercelles (sic.) (...), Chambre de folle dont les murs sont entièrement décorés par l'occupante; *Sculptures de fous*: 'Mise en croix de la femme', 'Naissance', 'Fer à repasser', 'Naissance du Christ' (Documents communiqués par le Dr Hans Prinzhorn).
- **Variétés** I, 9 (15 Janvier 1929): *Ectoplasmes*: Deuxième apparition de la princesse de Lamballe (Photo Eli Lotar), Les prédictions de la voyante (Photo Germaine Krull); *Orientales*: On demande une jeune fille... (Photo E. Gobert), Le harem accessible (Photo E. Gobert).
- **Eli Lotar**, *L'Apparition* (1928), 11,7 x 17 cm, in *Variétés* I, 9 (15 Janvier 1929), 'Deuxième apparition de la princesse de Lamballe', *Ectoplasmes / Orientales*.
- **André Kertész**, zonder titel (1920-29), 1,4 x 6,9 cm.
- **Robert De Smet**, zonder titel (ca. 1929), 11,3 x 15,4 cm, in *Variétés* I, 9 (15 Janvier 1929), 'Nature morte', *Natures Mortes*.
- **Variétés** I, 4 (15 Août 1928): Wiertz: 'Le Suicide', Wiertz: 'Inhumation précipitée'; *Au Musée d'anatomie Spitzner*: Le Dr Charcot, Le Dr Pasteur (Photos Robert De Smet).
- **Variétés** II, 6 (15 Octobre 1929): *La superstition*: Miroir brisé: sept ans de malheur, Toucher du bois: pour conjurer le sort, Un chapeau sur le lit: infortune, Ciseaux fichés dans le sol: prospérité (Photos Germaine Krull).
- **Robert De Smet**, zonder titel (ca. 1928), 17,6 x 12 cm, in *Variétés* I, 4 (15 Août 1928), 'Le Dr Pasteur, *Au Musée d'anatomie Spitzner*.

- **Germaine Krull**, zonder titel (1929), 18,2 x 13,5 cm, in *Variétés* II, 6 (15 Octobre 1929), 'Un chapeau sur le lit: infortune', *La superstition*.
- **Germaine Krull**, *Superstitions: les ciseaux tombés* (1929), 20,2 x 14,1 cm, in *Variétés* II, 6 (15 Octobre 1929), 'Ciseaux fichés dans le sol: prospérité', *La superstition*.
- **Max Ernst**, *Le Rossignol chinois* (1920), 22,9 x 16,7 cm.
- **Variétés** I, 7 (15 Novembre 1928): Masque en jadéite sculptée – Mexique -Aztlèque (Collection Adolphe Stoclet), Masque en marbre noir (les yeux sont incrustés de coquilles et de minerais de fer) Mexique-Aztlèque (Collection Adolphe Stoclet), Sculpture (H. 49 cm.) Indonésie (Célèbes?), pierre (Collection Tristan Tzara), Bas-relief en pierre – Équateur (Musée du Trocadéro), Hache cérémonielle (H. 23 cm.) Antilles – Roche basaltique (Musée du Trocadéro).
- **Variétés** II, 12 (15 Avril 1930): (*Exposition de la Galerie Pigalle, à Paris*): Emblème de chef Yoruba (début XIXme siècle) (Coll. F. Fénéon), Coupe rituelle céphalomorphe du Kasai (XVIIIme siècle) (Coll. Stephen-Chauvet), Fétiche pahouin aux yeux en cuivre (Coll. de Miré), Fétiche pahouin (fin du XVIIIme siècle) (Coll. A. Derain).
- **Variétés** II, 12 (15 Avril 1930): Fétiche des Bakums du Loango (fin du XVIIIme siècle) (Coll. Lavachery), Fétiche à clous Bavili-Congo français (début du XVIIIme siècle) (Coll. Stephen-Chauvet).
- **Berenice Abbott**, zonder titel (ca. 1928), 11,1 x 16,7 cm, in *Variétés* I, 7 (15 Novembre 1928), 'La collection de masques nègres de l'écrivain Paul Morand'.
- **Germaine Krull**, zonder titel (ca. 1929), 16 x 9,6 cm, in *Variétés* II, 6 (15 Octobre 1929), 'Masque du Laos', *Les derniers masques*.
- **Germaine Krull**, zonder titel (1928), 21,7 x 14,8 cm, in *Variétés* I, 8 (15 Décembre 1928), 'Ferrailles au Marché-aux-Puces'.
- **Germaine Krull**, zonder titel (ca. 1929), 21,3 x 15,2 cm.
- **Eli Lotar**, *La viande* (1929), 15 x 19 cm, in *Variétés* II, 12 (15 Avril 1930), *La viande: huit photos prise à l'abattoir par Eli Lotar*.
- **Variétés** II, 12 (15 Avril 1930): *La viande: huit photos prise à l'abattoir par Eli Lotar*.
- **Eli Lotar**, *La viande* (1929), 15,6 x 22,2 cm, in *Variétés* II, 12 (15 Avril 1930), *La viande: huit photos prise à l'abattoir par Eli Lotar*.

V. HET OPTISCHE UNIVERSUM

- **Germaine Krull**, zonder titel (ca. 1929), 21,8 x 13,7 cm.
- **Variétés** II, 9 (15 Janvier 1930): *Aboutissements de la mécanique: La protection des hommes*.
- **Variétés** II, 6 (15 Octobre 1929): *Les derniers masques: Children's Corner* (Photo Herbert Bayer), Masque servant à injurier les esthètes

- (Photo E.L.T. Mesens), Masque de clinique, Danseur tibétain (Photo Meshrapom-Russ).
- **Variétés** I, 3 (15 Juillet 1928): Alekhine, champion du monde du jeu d'échecs (Photo Man Ray), Jeu d'échecs en métal noir et blanc créé par Man Ray; *Boules de verre: Boule-souvenir d'Anvers* (Photo Robert De Smet), Boule créée par Man Ray (Photo Man Ray).
- **Variétés** I, 10 (15 Février 1929): Caméra (Photo Eli Lotar).
- **Man Ray**, *Boule de neige* (ca. 1928), 20,2 x 15,5 cm, in *Variétés* I, 3 (15 Juillet 1928), 'Boule créée par Man Ray', *Boules de verre*.
- **Germaine Krull**, zonder titel (1928), 15,7 x 22,5 cm.
- **Lux Feininger**, zonder titel (ca. 1929), 23,8 x 17,8 cm, in *Variétés* II, 8 (15 Décembre 1929), *Marines*.
- **László Moholy-Nagy**, zonder titel (1924-29), 30 x 21,2 cm.
- **Variétés** II, 8 (15 Décembre 1929): *Marines: Photos Lux Feininger, Photo Ewald Hoinkis*.
- **Variétés** II, 5 (15 Septembre 1929): Verres (Photo Ewald Hoinkis), Yeux de verre (Photo Herbert Bayer), Clavier (Photo Aenne Biermann), Cigarettes (Photo Ewald Hoinkis).
- **Variétés** II, 9 (15 Janvier 1930): *Produits et sous-produits* (Photos Ewald Hoinkis).
- **Ewald Hoinkis**, zonder titel (ca. 1929), 22,6 x 17 cm, in *Variétés* II, 5 (15 Septembre 1929), 'Verres'.
- **Ewald Hoinkis**, zonder titel (ca. 1929), 15,6 x 20 cm, in *Variétés* II, 9 (15 Janvier 1930), *Produits et sous-produits*.
- **Erich Comeriner**, zonder titel (1920-29), 18 x 13 cm.
- **Variétés** II, 4 (15 Août 1929): *Photogénies: Compositions* (Photos Florence Henri).
- **Ewald Hoinkis**, zonder titel (ca. 1929), 22,6 x 17 cm.
- **Florence Henri**, *Composition* (1928), 12,3 x 17,2 cm, in *Variétés* II, 4 (15 Août 1929), 'Composition', *Photogénies*.
- **Florence Henri**, *Au Bon Marché* (ca. 1929), 12,4 x 17,5 cm, in *Variétés* II, 4 (15 Août 1929), 'Composition', *Photogénies*.
- **Variétés** II, 10 (15 Février 1930): *Vitrines et étalages: Étalages réalisés par le peintre Pierre Charbonnier pour les Centrales Électriques des Flandres et du Brabant*.
- **Germaine Krull**, zonder titel (ca. 1929), 14,6 x 16,2 cm.
- **Germaine Krull**, *Étalages: les mannequins* (1928), 10,8 x 15,7 cm, in *Variétés* II, 10 (15 Février 1930), 'Mannequins', *Vitrines et étalages*.
- **Eugène Atget**, *Pharmacie Boulevard de Strasbourg, Paris* (1921), 22,8 x 18 cm.
- **Variétés** II, 9 (15 Janvier 1930): *Produits et sous-produits: Photos Ewald Hoinkis, Photos Florence Henri*.

- **Herbert Bayer**, zonder titel (1928), 21,4 x 28,5 cm, in *Variétés II*, 12 (15 Avril 1930), 'Tous les fantômes péri-
ront dans la révolte', *Perspectives*.
- **Florence Henri**, zonder titel (ca. 1929), 10,4 x 15 cm, in *Variétés II*, 9 (15 Janvier 1930), *Produits et sous-produits*.
- **Lucia Moholy-Nagy**, zonder titel (ca. 1929), 9,5 x 17,2 cm.
- **Florence Henri**, *La fenêtre* (ca. 1929), 16,4 x 11,5 cm.
- **Aenne Biermann**, *Finale* (1927-28), 17,5 x 12,5 cm.
- **Variétés II**, 3 (15 Juillet 1929): *Natures mortes*: Photo Maurice Tabard, Photo Germaine Krull.
- **Maurice Tabard**, zonder titel (ca. 1929), 21,6 x 16,4 cm, in *Variétés II*, 3 (15 Juillet 1929), 'Nature morte', *Natures Mortes*.
- **Maurice Tabard**, zonder titel (ca. 1929), 23,4 x 17,1 cm, in *Variétés II*, 2 (15 Juin 1929), *Photographies*.
- **Variétés II**, 2 (15 Juin 1929): *Photographies*: Photos Design (Photo par Francis Bruguière), Photo par Maurice Tabard.
- **Variétés I**, 9 (15 Janvier 1929): Deux extraits de l'album de photographie 'Champs délicieux' par Man Ray, Escalier en spirale (Photo Germaine Krull), E.L.T. Mesens: Arrière-pensée.
- **Artür Harfaux**, zonder titel (ca. 1929), 7 x 11 cm.

- **Oswald Blakeston**, zonder titel (ca. 1930), 9,3 x 11,3 cm.
- **Ewald Hoinkis**, zonder titel (ca. 1929), 16,9 x 22,1 cm.
- **E.L.T. Mesens**, *La lumière déconcertante* (1926), fotomontage 23 x 16,9 cm, in *Variétés II*, 2 (15 Juin 1929), 'La lumière déconcertante' *Photographies*.

Filmfragmenten uit *L'Argent* (Marcel L'Herbier, 1928 - *Variétés I*, 10), *Arsenaal* (Alexander Dovzhenko, 1928 - *Variétés II*, 11), *Asphalt* (Joe May, 1929 - *Variétés II*, 2), *Broadway* (Paul Fejos, 1929 - *Variétés II*, 4), *De Brug* (Joris Ivens, 1928 - *Variétés I*, 10 en I, 12), *Das Cabinet des Dr. Caligari* (Robert Wiene, 1919 - *Variétés I*, 4), *Un Chien andalou* (Luis Buñuel, 1929 - *Variétés II*, 3), *The Circus* (Charlie Chaplin, 1928 - *Variétés I*, 2), *Combat de boxe* (Charles Deukeleire, 1927 - *Variétés I*, 1), *The Crowd* (King Vidor, 1928 - *Variétés I*, 11), *The Docks of New York* (Josef von Sternberg, 1928 - *Variétés II*, 1), *L'Etoile de mer* (Man Ray, 1928 - *Variétés I*, 2 en I, 6), *Finis Terrae* (Jean Epstein, 1929 - *Variétés I*, 10), *De Generale lijn* (Sergei M. Eisenstein, 1929 - *Variétés I*, 5, I, 10 en II, 11), *Häxan* (Benjamin Christensen, 1922 - *Variétés II*, 6), *His New Mam-ma* (Mack Sennett & Harry Langdon, 1926 - *Variétés I*, 2), *L'Inhumaine* (Marcel L'Herbier, 1924 - *Variétés II*, 9), *The Last Warning* (Paul Leni, 1929, - *Variétés II*, 1), *Man met de camera* (Dziga Vertov, 1929 - *Variétés II*, 11), *The Man Who Laughs* (Paul Leni,

1928 - *Variétés I*, 4), *Metropolis* (Fritz Lang, 1927 - *Variétés I*, 6), *Montpar-nasse* (Eugène Deslaw, 1929 - *Variétés II*, 2), *Les Mystères du chateau du dé* (Man Ray, 1929 - *Variétés II*, 3), *Nieuw Babylon* (Grigori Kozintsev & Leonid Trauberg, 1929 - *Variétés II*, 11), *Oktober* (Sergei M. Eisenstein, 1927 - *Variétés II*, 11), *Pantserkrui-ser Potemkin* (Sergei M. Eisenstein, 1925 - *Variétés I*, 2), *La Passion de*

Jeanne d'Arc (Carl Theodor Dreyer, 1928 - *Variétés I*, 7), *Regen* (Joris Ivens, 1929 - *Variétés I*, 10), *Spione* (Fritz Lang, 1928 - *Variétés I*, 7), *Sun-
rise* (F.W. Murnau, 1927 - *Variétés I*, 2, I, 4 en I, 8), *La Tour* (René Clair, 1928 - *Variétés I*, 8 en I, 10), *Les Vampires* (Louis Feuillade, 1915 - *Variétés*, no. *Surréalisme*), *Variety* (E.A. Dupont, 1925 - *Variétés I*, 4), *La Zone* (Georges Lacombe, 1928 - *Variétés I*, 8).

LEZINGENREEKS

In het kader van de tentoonstelling *Variétés* worden drie dubbellezingen georganiseerd die telkens plaatsgrijpen in VANDENHOVE – Centrum voor Architectuur en Kunst, Universiteit Gent, Rozier 1, 9000 Gent.

- **donderdag 6 december 2018, 19.30 u:**
Steven Jacobs en Manu Van der Aa
- **donderdag 13 december 2018, 19.30 u:**
Steven Humblet en Nele Bernheim
- **donderdag 14 februari 2019, 19.30 u:**
Xavier Canonne en Katrien Denaeyer

Gratis mits inschrijving

Meer info: <https://www.ugent.be/vandenhove/nl/activiteiten>

SYMPOSIUM

Zaterdag 8 december 2018, 13.45-17 u, met presentaties van onder meer Karen Kurczynski, Rolf Sachsse en Ian Walker.

Zie: <https://www.ugent.be/vandenhove/nl/activiteiten>

Amsab, het Instituut voor Sociale Geschiedenis U maakt geschiedenis, wij bewaren ze

Het verhaal van gewone mensen. Hun verzet tegen onrecht en discriminatie. Hun strijd voor rechten en gelijkwaardigheid. Hun gevecht om het milieu te beschermen. Dat is het erfgoed dat Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis bewaart, ontsluit en valoriseert.

In de Amsab-collectie vindt men brieven, affiches, foto's, films, boeken en zo veel meer, zowel van organisaties als van personen.

Al die bronnen kunnen geraadpleegd worden in de Amsab-leeszaal of online. Amsab publiceert boeken, geeft het tijdschrift *Brood & Rozen* uit en maakt publieksprojecten, al dan niet in samenwerking met andere partners. Ook op het vlak van onderzoek is Amsab actief en wordt er samengewerkt met instellingen in binnen- en buitenland.

Amsab-ISG beheert ook een hele collectie foto's uit het archief van P.G. van Hecke, waaronder vele beelden die in *Variétés* zijn verschenen. De foto's zijn daar terechtgekomen via het archief van de krant *Vooruit*, waarvoor Van Hecke in de jaren 1930 als redacteur werkte.

VANDENHOVE – Centrum voor Architectuur en Kunst, *Universiteit Gent*

VANDENHOVE is een interfacultair studiecentrum aan de Universiteit Gent waarin de vakgroep Architectuur & Stedenbouw en de vakgroep Kunst-, Muziek- en Theaterwetenschappen samenwerken voor onderwijs en onderzoek op het gebied van architectuur en kunst. Centraal staat de studie van kunstverzamelingen, tentoonstellingsgeschiedenis en tentoonstellingsarchitectuur.

VANDENHOVE is gevestigd in een gebouw ontworpen door Charles Vandenhove (°1927), een van de meest invloedrijke Belgische architecten uit de naoorlogse periode, die vaak samenwerkte met prominente beeldende kunstenaars zoals Daniel Buren, Sol LeWitt, Niele Toroni, Leon Wuidar en Giulio Paolini.

Charles Vandenhove was ook een vooraanstaand kunstverzamelaar en in 2012 schonk hij zijn collectie met werken van onder meer Pierre Alechinsky, David Claerbout, Nan Goldin, Simon Hantaï, Asger Jorn, Anselm Kiefer, Sol LeWitt, Richard Serra en Andy Warhol aan de Universiteit Gent. Daarnaast stelde Vandenhove middelen ter beschikking om een gebouw op te trekken op een terrein naast Henry van de Velde's beroemde Boekentoren. In dit gebouw worden tentoonstellingen gerealiseerd die voortspuiten uit onderzoek van docenten, alsook onderzoekers en studenten aan de Universiteit Gent.

COLOFON

Deze bezoekersgids verschijnt ter gelegenheid van de tentoonstelling 'Variétés (1928-1930) en fotografie uit de Amsab-ISG-collectie' in VANDENHOVE – Centrum voor Architectuur en Kunst, Universiteit Gent

Curatoren: Steven Humblet en Steven Jacobs

Coördinatie: Aurelie Daems

Team Universiteit Gent: Camille Bladt, Tatiana Crombeen, Inge Misschaert, Katrien Denaeyer, Esther Van Den Abeele, Annabelle Van Son (studenten opleiding Kunst-, Muziek- en Theaterwetenschappen); Aurelie Daems, Griet Bonne, Gwendoline de Mûelenaere, Anton Pereira Rodriguez, Joséphine-Charlotte Vandekerckhove (Vakgroep Kunst-, Muziek- en Theaterwetenschappen); Hendrik Defoort, Serafien Hulpiau (Universiteitsbibliotheek Gent).

Team Amsab-ISG: Geert Bonne, Patricia Rau, Kim Robensyn, Mario Van Driessche, Paule Verbruggen.

Team VANDENHOVE: Geertrui Ivens, Bram Vandevreire.

Bruikleengevers:

Amsab-ISG Gent, MSK Gent, Centrale Bibliotheek Universiteit Gent, Bibliotheek Koninklijk Conservatorium Antwerpen, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, Koen Brams, Steven Jacobs, Manu van der Aa.

Bezoekersgids

Coördinatie en redactie: Aurelie Daems en Steven Jacobs

Auteurs: Camille Bladt, Griet Bonne, Tatiana Crombeen, Katrien Denaeyer, Steven Humblet, Steven Jacobs, Inge Misschaert.

Vormgeving: Patricia Rau

Eindredactie: Aurelie Daems en Paule Verbruggen

Druk: Copycentrum, Gent

Alle afbeeldingen in de bezoekersgids behoren tot de collectie van het MSK.

Met dank aan:

P&V verzekeringen; Hendrik Ollivier, Geert Van Goethem (Amsab-ISG); Hendrik Defoort, Serafien Hulpiau, Geert Roels, Sylvia van Peteghem (Universiteitsbibliotheek Gent); Lieven Van Den Abeele; Cathérine Verleysen (MSK Gent); Philippe Van Cauteren, Brice Muylle (S.M.A.K.); Bart Verschaffel (VANDENHOVE); Nele Bernheim, Koen Brams, Xavier Canonne, Guy Châtel, Gita Deneckere, Hilde D'haeyere, Ronny Gobyn, Karin Kurczynski, Rolf Sachsse, Pauline Scharmann, Manu Van der Aa, Nico Van Rysselberge, Ian Walker.

Dit project werd mogelijk gemaakt dankzij het Onderwijsinnovatieproject *De tentoonstelling als presentatievorm* van Steven Jacobs, Bart Verschaffel en Wouter Davidts (Vakgroep Kunst-, Muziek- en Theaterwetenschappen en Vakgroep Architectuur & Stedenbouw).

VANDENHOVE – Centrum voor Architectuur en Kunst, Universiteit Gent

Rozier 1, 9000 Gent

30 november 2018 - 17 februari 2019

Openingsuren:

donderdag en vrijdag 14u00 - 18u00

zaterdag 12u00 - 17u00

<https://www.ugent.be/vandenhove/nl/activiteiten>

<https://www.amsab.be>

A&S/books - UGent - 2018

ISBN: 9789076714530

D/2018/8734/3

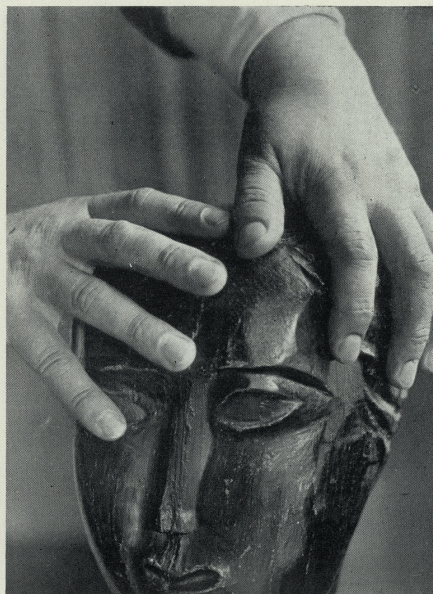
© Camille Bladt, Griet Bonne, Tatiana Crombeen, Katrien Denaeyer, Steven Humblet, Steven Jacobs, Inge Misschaert.

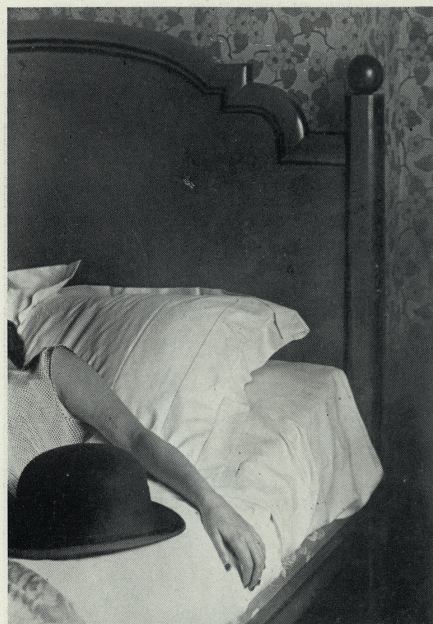

Photo Germaine Krull
Miroir brisé : sept ans de malheur

Photo Germaine Krull
Toucher du bois : pour conjurer le sort

Photo Germaine Krull
Un chapeau sur le lit : infortune

Photo Germaine Krull
Ciseaux fichés dans le sol : prospérité

Variétés

(1928-1930)

en fotografie uit de
Amsab-ISG-collectie